

Корольчук Віктор Володимирович –
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник відділу організації
науково-дослідної роботи Національної
академії внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ НЕПОВНОЛІТНІХ

Здійснено аналіз способів запобігання злочинам, що вчиняють неповнолітні. Наведено динаміку статистичних даних злочинності неповнолітніх. З'ясовано психологічні особливості й соціальні чинники такої злочинності.

Ключові слова: злочин; неповнолітні; злочинність; чинники.

Осуществлен анализ способов предупреждения преступлений, совершенных несовершеннолетними. Указана динамика статистических данных преступности несовершеннолетних. Выявлены психологические особенности и социальные причины такой преступности.

Ключевые слова: преступление; несовершеннолетние; преступность; факторы.

The analysis of the ways to prevent crimes committed juveniles. An dynamics statistics of juvenile delinquency. It was found psychological characteristics and social factors such crime.

Keywords: crime; minors; crime; factors.

Злочинність неповнолітніх – це серйозна проблема, оскільки суб'єктами вчинених злочинів є неповнолітні – по суті, діти, які лише починають своє доросле життя.

Дії неповнолітніх правопорушників останнім часом характеризуються все більшою жорстокістю і цинізмом. Підлітки беруть участь у групових злочинах, часто з використанням спеціальних знарядь (холодної зброї, кастетів, біт), непоодинокі випадки вбивств з особливою жорстокістю, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, звалтувань, хуліганських дій, знущань зі своїх ровесників, а також продажу наркотичних засобів.

Починаючи з 60-х років XX ст., в Україні кримінологи Київської вищої школи МВС СРСР (нині Національної академії внутрішніх справ) досліджували злочинність неповнолітніх: "Попередження правопорушень неповнолітніх" (1967 р., відп. ред. М. Міхеєнко), "Кримінально-правова боротьба з хуліганством" (1971 р., відп. ред. Ф. А. Лопушанський), "Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність" (1971 р., відп. ред. І. Лановенко), "Теоретичні проблеми попередження правопорушень неповнолітніх" (1977 р., відп. ред. Ф. А. Лопушанський).

Значний унесок у дослідження цієї проблеми зробили такі науковці: Ю. А. Абросімова, В. С. Афанасьєв, О. М. Бандурка, В. В. Василевич, Д. Л. Виговський, В. В. Голіна, О. М. Джужа, Н. П. Дубініна, В. І. Женунтій, Р. І. Ісаков, Т. Л. Кальченко, І. І. Карпець, О. Г. Колб, І. С. Кон, С. М. Корецький, М. М. Корчовий, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецова, І. І. Лановенко, П. П. Михайленко, А. І. Міллер, Г. М. Міньковський, Г. В. Осипов, Т. Г. Перепелиця, Г. О. Пономаренко, О. Р. Ратинова, Ф. М. Решетнікова, А. Б. Романюк, О. Б. Сахаров, Н. О. Сущенко, Д. М. Тичина, О. М. Хархан та ін.

Рівень злочинності неповнолітніх зростав до 1995 р. включно, водночас питома вага неповнолітніх у загальній структурі населення України зменшилася на 15 % (так звана "чорнобильська демографічна яма"), темпи зростання рівня їх злочинності у 2–2,5 рази перевищують дорослу злочинність. Кількісно-якісні показники злочинності неповнолітніх мали найвищу динаміку в порівнянні з іншими видами злочинності. З 1996 р. рівень злочинності неповнолітніх почав поступово знижуватися за абсолютними показниками (у 1990 р. зареєстровано 28 819 злочинів за участю неповнолітніх, у 1995 р. – 41 648; 2000 р. – 37 239; 2002 р. – 32 335; 2003 р. – 30950) [1; 2]. Темп її приросту загалом відставав від темпу приросту дорослої злочинності.

За даними 2004 р., питома вага злочинів неповнолітніх у загальному масиві зареєстрованих злочинів становила: убивства – 5,5 %; тяжкі тілесні ушкодження – 5,7 %; зґвалтування – 9,7 %; розбої – 15,3 %; грабежі – 16,2 %; крадіжки – 13,5 %; хуліганство – 8,9 % [3].

Проте за шість місяців 2011 р. неповнолітніми в Україні вчинено 11 781 адміністративне правопорушення, що на 59,4 % більше ніж за аналогічний період 2010 р. У I півріччі 2011 р. на обліку в підрозділах кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ України перебувало 12 837 учнів загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів. З числа неповнолітніх цієї категорії 1,6 % – віком 6–10 років, 18,4 % – 11–13 років (причому кількість неповнолітніх цієї категорії, у порівнянні з аналогічним періодом 2010 р., зросла на 4,1 %), 80 % – 14–18 років [4].

Однак про значну частку злочинів неповнолітніх не повідомляється правоохоронним органам, з огляду на те, що їх розглядають як вияв вікової незрілості, бешкетництва, що зумовлює їх латентність. Високий рівень латентності злочинів пов'язаний, насамперед, з поведінкою жертви (оцінка шкоди як незначної, сором та побоювання за власну репутацію у зв'язку з офіційною реєстрацією злочину, небажання осуду з боку однолітків та хибні уявлення про честь і помсту, невіра в можливість розкриття злочину).

У березні 2012 р. Уповноважений Президента України у справах дітей Юрій Павленко заявив, що для українського суспільства проблема зростання рівня злочинності серед неповнолітніх є актуальною, оскільки близько 10 % правопорушень у країні вчиняють саме діти [5].

Як зазначив Міністр внутрішніх справ Віталій Захарченко, у рамках Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, а також з урахуванням новітніх європейських тенденцій сьогодні

в державі триває створення уповноваженого органу з питань профілактики правопорушень серед дітей. Завдяки такому підходу кількість дітей, причетних до вчинення злочинів, упродовж року скоротилася на 14 % [6].

Відповідно до статистичних даних МВС України, наведених у звіті про стан і структуру злочинності в Україні за дев'ять місяців 2012 р., неповнолітніми або за їх участю вчинено 12 388 злочинів, а в 2011 р. за аналогічний період – 13 933, що свідчить про позитивну динаміку (11,1 %) [7].

Необхідність виокремлення як самостійного кримінологічного дослідження методики запобігання злочинам неповнолітніх в окрему групу зумовлена низкою чинників. По-перше, важливістю й масштабністю завдань з охорони життя та здоров'я молодого покоління та формування у зв'язку з цим державної політики щодо захисту прав та законних інтересів дітей і підлітків як самостійного напрямку діяльності державних органів та суспільства загалом. По-друге, особливостями в генезі та мотивації здійснюваних неповнолітніми злочинів, зумовлених специфікою їх виховання та життєдіяльності (відносно обмежений період формування особистості, мінливість соціальних позицій, зміст соціальних функцій, обмежена дієздатність тощо), особливостями особистісних, соціально-групових, психологічних та інших характеристик. По-третє, тісно пов'язаною з цими особливостями специфікою рівня та структури злочинності, її причин, динаміки, високою злочинною активністю неповнолітніх.

Аналіз психологічних особливостей злочинності неповнолітніх доцільно здійснити за двома аспектами: 1) хронологічні рамки цієї вікової групи та її анатомо-фізіологічні характеристики; 2) індивідуально-психологічні, соціально-психологічні, психологічно-правові риси неповнолітніх. Група "неповнолітні" за даними вікової психології включає період з 11 до 18 років. Вона поділяється на дві підгрупи: підлітковий вік 11–15 років і юнацький вік 16–18 років. Неповнолітнім передують малолітні особи віком 7–10 років [8].

Психологія підлітків середнього шкільного віку від 11 до 14–15 років характеризується широкими пізнавальними процесами, самостійністю, бажанням спілкуватися з людьми, розширенням самосвідомості, появою почуття обов'язку та відповідальності. Але внаслідок вікових особливостей психіки вони не завжди правильно сприймають учинки людей. У підлітків сильно розвинуті самовпевненість і самолюбство, виявляються невірні оцінки поведінки, чутливість до зауважень оточуючих, іноді різкість і брутальність, некритичне оцінювання своїх учинків і недостатня твердість волі. Бажання їх часто не відповідають реальним можливостям, тому в них ще зберігається схильність до фантазій і вигадки [9].

Статистика підтверджує факт нерівномірності вчинення злочинів у різний період доби, місяців та року. Пік злочинності неповнолітніх припадає на 20–21 год., а також на період канікул у навчальних закладах.

Новими видами злочинів, що вчиняють неповнолітні, є участь у добровільному захопленні заручників, телефонний тероризм, ритуальні вбивства, інформаційні та комп'ютерні злочини. У злочинності неповнолітніх з'являються ознаки професіоналізації та спеціалізації злочинів. Вони, переважно, учиняють злочини у складі організованих груп, активно залучаючи до участі в злочинах малолітніх та підлітків, які не несуть кримінальної відповідальності за свої дії.

Підлітки легко піддаються навіюванню та впливу, насамперед, у тих випадках, коли обставини, що підлягають встановленню при допиті, були предметом обговорення дорослих у присутності дітей. Крім того, важливе значення має формулювання питань, що ставляться допитуваним підліткам. Запитання мають бути поставлені їм так і в такій послідовності, щоб мінімізувати закладене в них навіювання.

З 14–15 років настає критичний період у житті неповнолітнього. Підлітки переростають у юнаків і дівчат, визначають свою долю, у них формується світогляд, виникає потреба в самостійності, прагнення звільнитися з-під опіки батьків і вчителів. Це так названий перехідний вік – період становлення особистості. Неповнолітні цього віку мають підвищену активність і рухливість, велику збудливість, мінливі настрої. Характер і світогляд у них ще цілком не сформувалися. Іноді вони готові заради помилкового геройства і неправильно зрозумілого почуття товариства вчинити злочин, узяти на себе чужу провину, ствердити себе в компанії друзів будь-яким чином.

Соціальна характеристика неповнолітнього правопорушника виявляється в переважанні примітивних негативних потреб: схильності до вживання алкоголю, азартних ігор, статевої розбещеності, насильницьких дій стосовно слабшого. Серед однокласників вони виділяються низьким культурним рівнем, зневажливим ставленням до моральних цінностей, вираженими антигромадськими поглядами. Водночас багато з перерахованих рис є поверхневими. До 18 років формується зрілість, що властива дорослій людині.

Соціальні чинники та психічні якості особистості, властиві для неповнолітніх відповідних вікових груп, водночас, різні й індивідуальні для кожного неповнолітнього. Усі ці детермінанти необхідно враховувати в профілактиці злочинів, що вчиняють неповнолітні.

Для ефективної профілактики злочинів, що вчиняють неповнолітні, слід враховувати чинники як спеціально-економічного, так і морально-психологічного характеру тощо. Така профілактика передбачає періодичний аналіз різних даних з метою з'ясування наявності підстав для провадження специфічних дій. При плануванні профілактичних дій щодо злочинності неповнолітніх потрібно враховувати й застосовувати нормативно-правову базу.

Водночас методика запобігання злочинам такої категорії має низку особливостей. Процесуально-правові та кримінологічні особливості запобігання злочинам, учинених неповнолітніми, зумовлені специфічними ознаками цих діянь, пов'язаних, насамперед, з віком, рівнем психічного та загальноосвітнього розвитку, умовами життя та вихованням у сім'ї тощо. Саме тому чинний Кримінальний

процесуальний кодекс України встановлює, поряд із системою правових гарантій захисту прав та законних інтересів неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених, підсудних), наприклад, таких як обов'язкова участь захисника (ст. 490) та законного представника, педагога, психолога або лікаря (ст. 491), особливий порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх (ст. 484), застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу (ст. 492) тощо.

Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ст. 91 цього Кодексу, також з'ясовують обов'язковий перелік обставин, що підлягають установленню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (ст. 485):

1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, що необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними;

2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

3) умови життя та виховання неповнолітнього;

4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення [10].

Упровадження в дію нового Кримінального процесуального кодексу України сприяє захистові прав дітей, передусім тих, які потрапили в конфлікт із законом. Права працівників кримінальної міліції у справах дітей, надані їм Кодексом, сприяють застосуванню найбільш доцільних заходів стосовно дитини, а перевиховання можливе лише шляхом застосування альтернативних мір покарання – особистого зобов'язання, особистої поруки, застави, передання під нагляд батьків чи законних представників, домашнього арешту тощо [6].

Органи внутрішніх справ тісно взаємодіють з багатьма суб'єктами, які мають відношення до підлітків: навчальними закладами, адміністраціями підприємств, військкоматами, засобами масової інформації, а також органами суду, прокуратури, виховно-трудовими колоніями.

Останнім часом уживають такі заходи профілактичного характеру: організація відвідування неблагополучними підлітками виховно-трудових колоній, де для них улаштовують зустрічі із засудженими, які стали на шлях виправлення, рейди з відвідуванням місць підвищеної криміногенності, правова пропаганда серед підлітків та їх батьків, щорічні профілактичні операції, спільно з громадськістю, "Підліток", "Канікули", "Батьківський патруль", тематичні вечори "Суд над горілкою", "Страхіння під назвою наркотик".

Особливу увагу працівники кримінальної міліції у справах дітей повинні приділяти особам, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, привчають до вживання алкогольних напоїв, наркотиків, одурманюючих

засобів, тобто призупиняти на ранній стадії втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність і кримінальну субкультуру.

З поставленими на облік важкими підлітками працівники кримінальної міліції у справах дітей повинні вести індивідуально-профілактичну роботу, до якої активно залучати педагогів, лікарів, психологів, батьків. Також уживати адміністративних заходів щодо своєчасного виявлення та притягнення до відповідальності батьків, які не виконують належним чином свої обов'язки (аж до позбавлення їх батьківських прав).

Слід пам'ятати, що профілактична робота з неповнолітнім порушником повинна проводитися винятково особою (слідчим, оперативним працівником), яка має достатній життєвий і практичний досвід розслідування такої категорії справ. Вирішальну роль у цьому відіграє слідчий, який під час досудового розслідування зобов'язаний з'ясувати причини й умови, що сприяли вчиненню такого злочину. В індивідуальній профілактичній роботі слідчому слід використовувати методи переконання, примусу, постійного контролю, надання допомоги в пошуку шляхів вирішення складних життєвих ситуацій юного правопорушника. Водночас найбільш актуальним питанням є розроблення ефективної системи заходів профілактики рецидивної злочинності неповнолітніх.

Таким чином, ефективне запобігання такої категорії злочинів можливе лише за умови, якщо особи, які реалізують такі профілактичні заходи, мають належні професійні якості, професійні навички та спеціальні знання під час спілкування з підлітками, схильними до вчинення злочинів. Це, у свою чергу, потребує розроблення та впровадження в навчальних закладах МВС України окремих спеціальних курсів із профілактики злочинів, учинених неповнолітніми, які б забезпечували належну підготовку працівників органів внутрішніх справ для запобігання такої категорії злочинів.

Отже, профілактика злочинності неповнолітніх – це система державних і суспільних заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію такої злочинності й послаблення її детермінантів, завданням якої є утримання неповнолітніх від учинення правопорушень і коригування поведінки осіб, які потенційно схильні вчиняти злочини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Злочинність в Україні : ст. зб. – К. : Держ. ком. статистики України, 2000. – 100 с.
2. Експрес-інформація про стан злочинності в Україні за 2002 рік. – К. : МВС України. Департамент інформ. технологій, 2003. – 120 с.
3. Експрес-інформація про стан злочинності в Україні за 2004 рік. – К. : МВС України. Департамент інформ. технологій, 2005. – Лист 6-1.
4. Про стан злочинності серед неповнолітніх у I півріччі 2011 року / М-во освіти і науки, молоді та спорту від 10 жовт. 2011 р. № 1/9-761 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/1201>.

5. Павленко Ю. 10 % от общего количества преступлений совершили несовершеннолетние [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.society.lb.ua/life/2012/03/09/140319>.
6. Віталій Захарченко взяв участь у Всеукраїнській нараді з питань захисту прав дитини [Електронний ресурс] : за даними прес-служби М-ва внутр. справ України / Урядовий портал. – 2012. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=24585018&cat_id=244276429.
7. Стан та структура злочинності в Україні за 2012 р. [Електронний ресурс] : за даними держ. стат. М-ва внутр. справ України / Урядовий портал. – 2012. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=67108>.
8. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : [навч. посіб.] / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – 264 с.
9. Александров Ю. В. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності неповнолітніх / Ю. В. Александров // Кримінологія і профілактика злочинів. – К., 2000. – С. 95–104.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 1 січня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran3#n3>